

ZEBO MIRZO SHE'RIYATINING LINGVOPOETIKASI**Niyozova Hulkar Jumaqul qizi***O'qituvchi*

Annotatsiya: *Maqolada bugungi o'zbek tilshunosligida lingvopoetika tushunchasining mohiyati xususida so'z boradi. O'zbek va jahon tilshunosligida lingvopoetikaga berilgan baho va mazkur hodisaga turlicha yondashuvlar hamda qilingan ilmiy ishlar haqida fikr yuritiladi. Zebo Mirzo she'riyatining lingvopoetikasi haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Lingvopoetika tushunchasi, lingvopoetikaning o'rganish ob'ekti va predmeti, maqsad va vazifalari. Lingvopoetikaga oid tadqiqotlar tarixi va tahlil turlari ko'rsatilgan, kognitiv tilshunoslik, badiiy matnning lingvopoetik tahlili.*

KIRISH

Mazkur ilmiy maqolada bugungi o'zbek va jahon tilshunosligida lingvopoetikaning nazariy masalalari tushunchasining mohiyati xususida so'z boradi. O'zbek va jahon tilshunosligida lingvopoetikaga berilgan baho va mazkur hodisaga turlicha yondashuvlar hamda qilingan ilmiy ishlar haqida fikr yuritiladi.

Maqolada bugungi o'zbek va jahon tilshunosligida lingvopoetikaning nazariy masalalari tushunchasining mohiyati xususida so'z boradi. O'zbek va jahon tilshunosligida lingvopoetikaga berilgan baho va mazkur hodisaga turlicha yondashuvlar hamda qilingan ilmiy ishlar haqida fikr yuritiladi va ular qiyosiy tahlil qilinadi. Adabiyot sifatida M.Yo'ldashevning "Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi"

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Badiiy asar tiliga kategorial yondashuvning shakllanishi, badiiy so'zni ijodning shakl va mazmun xossalari birligida o'rganishga harakat badiiy asarni estetik va falsafiy nuqtai nazardan tushunish uchun asos bo'ldi. Jumladan, G.E.Lessing, F.Shiller, Gumboldt, A.A.Potebnya, V.V.Vinogradov, V.M.Jirmunskiy, V.Ya.Zadornova, O.S.Axmanova, G.O.Vinokur, L.V.Shcherba ishlari o'rganildi, muhim ilmiy xulosalaridan foydalanildi. A.Xolodovichning «Adabiy til uslubshunosligi», «Poetikada lisoniy usul» asarlarida, nemis olimi E.Koseriuning poetik tilning yangi izohi kabi tushunchalarida, fransuz tilshunoslari D.Delas va J.Fiyollarning lingvistika va poetika bo'yicha yangi qo'llanmalarida, Ye.B.Artemenkoning lingvofolkloristika bo'yicha olib borgan tadqiqotlaridalingvopoetikaning filologiya ilmida alohida fan sifatida o'rganilishi yuzasidan qarashlar bayon qilingan. Zamonaviy rus tilshunosligida lingvopoetikaning nazariy masalalari tadqiqi bilan shug'ullangan olimlardan biri A.Lipgardir.

Tilshunoslikning lingvopoetika sohasi davrning dolzarb ilmiy-nazariy masalalari, muammolari, tadqiqiy vazifalari bilan xarakterlanadi.Xususan, adabiy ijodlar, yetuk badiiyat namunalarini lingvopoetik xususiyatlar nuqtai nazaridan kuzatib, o'rganib borish, bu yo'nalishdagi tahlil, talqin, baholashni izchil yo'lga qo'yish bugungi o'zbek tilshunosligining muhim vazifalaridan biridir.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tilning turli qirralarini uzviy tarzda birlashtirib, uni yaxlit bir butunlik, bir sistema sifatida o'rganuvchi tilshunoslik asrimizning 20-yillarida shakllandi va sistem-struktur

tilshunoslik nomi bilan mashhur bo'ldi. Shuni aytib o'tish kerakki, Ferdinand de Sossyur asos solgan XX asr sistem tilshunosligi bag'rida o'nlab yangi lingvistik oqim va maktablar vujudga keldi, ularda ulkan zamonaviy yutuqlar qolga kiritildi.

Til ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida doimo qisqalik va osonlikka intiladi. Inson uchun qanday talaffuz qilish to'g'riligidan ko'ra, ko'proq qanday talaffuz qilish qulay va osonligi muhimroq. Tildagi fonetik va leksik so'zlarni qo'llash bir qancha osonlikni va ravonlikni ta'minlaydi.

Badiiy asarning bosh unsuri so'z, umuman, til ekan, ana shu asarning chinakam san'at darajasiga ko'tara olishida uning tili, muallifning til vositalarini qay darajada qo'llay olishi asosiy omildir. Adabiyotimizda iz qoldirgan har bir ijodkor asarlarining tilini o'rganish, birinchidan, adibning mahoratini o'rganish, shu bilan birga, tilimiz rivojiga uning asarlari tili ta'sirini, tadqiqotning esa tilshunosligimiz taraqqiyotiga qay darajada ta'sir ko'rsatayotganligini belgilash ehtiyojidan kelib chiqadi.

Tabiiyki, badiiy asarni lingvopoetik tahlil qilishning bir qator tamoyillari mavjud. Badiiy matn lingvopoetikasi muammosini o'zbek tili materiallari asosida mufassal tadqiq etgan M.Yo'ldoshev lingvopoetik tahlilning quyidagi asosiy tamoyillarini ko'rsatadi:

- 1) shakl va mazmun birligi asosida yondashuv;
- 2) makon va zamon birligidan kelib chiqish;
- 3) umumxalq tili va adabiy til munosbati asosida baholash;
- 4) badiiy matnga badiiy-estetik yaxlitlik sifatida yondashuv;
- 5) badiiy matnda poetik aktuallashgan til vositalarini aniqlash;
- 6) badiiy matndagi eksplitsitlik va implitsitlik nisbatini aniqlash;
- 7) badiiy matndagi intertekstuallik mexanizmlarining lisoniy va semantik xususiyatlarini aniqlash.

Tadqiqotchi —lingvopoetik tahlilda badiiy matnda poetik aktuallashgan til vositalarini aniqlash muhim tamoyillardanll ekanligini alohida ta'kidlaydi, chunki —bunday vositalarning lingvistik va badiiy mohiyatini ochib berish orqali badiiy mazmunning shakllanishi va ifodalanishi mexanizmlarini aniq tasavvur qilish mumkin. Chindan ham, badiiy matnning estetik qimmatini bevosita belgilash va baholashda ayni shu tamoyil qulay va boshqa tamoyillar asosida ish ko'rishda ham zamin vazifasini bajarishi mumkin. Buning ustiga, mazkur tamoyil asosida lisoniy badiiyatni tasavvur qila olish boshlovchi tahlilchiga ham og'irlik tug'dirmaydi, chunki tahlilga tortiladigan ob'ekt matndagi konkret til birliklaridir.

Albatta, badiiy mazmunning ifodalanishida tilning fonetik-fonologik, morfemik, leksik, morfologik, sintaktik va hatto supersintaktik kabi barcha sathi birliklari ishtirok etadi. Ammo ta'kidlash joizki, bu birliklarning, hech bir istisnosiz, hammasi ham ijodkorning badiiy niyatiga bevosita va bir xilda xizmat qilmaydi. Ijodkor tomonidan uning mahorati darajasiga ko'ra yaratilgan muayyan qulay badiiy kontekst qurshovida mazkur birliklarning ayrimlari alohida badiiy-estetik ta'kid oladi.

Quyoshning yorqin nurlari insonlar qalbiga iliqlik olib keladi, ijodkorlar qalbiga bolsa ruhiy oziq. Har ikki shaxsni ham dilini yoritadi, yashnatadi. Biroq mehribon oftobjon shoir yuragiga bunday ne'matlar bilan boqishni kifoyadeb bilmaydi. Ularning xilvatlarda qolgan qochoq ilhomiga jon kiritadi.

Shoirning xohish ehtiyojini qondiradi. Bunday ulug' in'omdan foydalana olish ham bir mahorat, iste'doddir.

Mana shunday qobiliyatni o'zbek zamonaviy she'riyatining o'tkir qalam egasi, Zebo Mirzo ijodida uchratishimiz mumkin. Bunga shoiraning "Nur kukunlari" she'riy to'plami yaqqol misol bo'la oladi. To'plam nomining o'zidayoq Zebo Mirzo quyoshdan berilgan in'omdan foydalangani ko'rinarli: Oftobning yorqin nurlaridan ilhomlangan shoira o'z ijodini quyosh va uning nurlariga qiyoslaydi. Quyoshni olov misol yonib turgan butun she'riyat, adabiyot deb bilsa, she'rlarini esa uning nurlarining kukunlari deb tasavvur etadi. She'rlar yig'ilib kitob bo'lsa, kukunlar yig'ilib nurni hosil qiladi. Keyin esa nurlar to'plana-to'plana quyosh bo'ladi, she'riyat shoir nigohida olovga aylanadi.

Quyosh nurlari ojiz ko'ngillarga mehr olib keladi. Bunda uning tarkibidagi kukunlar ham munosib rol o'ynaydi:

Sen - bo'g'izimga atalgan dorsan,

Peshonamga bitilgan qismat.

Men Xudodan maxfiy yo'llangan,

Qiyomatda ochilguvchi xat.

O'limiga tashna mahbusday,

O'limga zor ko,,rdek zanjirband.

Intilaman men senga, ammo *Sen balandsan.*

Judayam baland![1,22]

Shoira Zebo Mirzoning yuqoridagi "Dor" nomli she'rida ham umumiy, ham misraviy qiyoshlash (tashbeh: bir narsani ikkinchi narsaga o'xshatish[2,4])ni ko'rish mumkin. Hatto she'r nomining o'zida ham o'xshatish yashirin. Mazmunan, she'rdagi obrazning ehtirosiga berilib, dor qiyosidagi yorning bo'g'ziga atalganligini, bir kun kelib baribir shu dorning o'ljasiga aylanishini ko'ra bila turib, o'zini dorga otishi va so'ng ta'kidlab, "balandsan" deb xo'rsinishi namoyon etilgan. She'r davomida esa o'ziga xos kuchli tashbeh bilan birga ishlatilgan so'roq gapga duch kelamiz. Qanchalik o'rinliligi esa misralarda namoyon:

Qurbonlikka atalgan baxtday

So'ramayman: "Nechun?"; "Nega-man?"

Intilaman senga najotday,

Seni o'lim kabi sevaman[1,22].

XULOSA

Xulosa shuki, lingvopoetik tadqiq asoslarini, ularning nomlanishini bir ko'rinishga keltirish kerak. Bu masala yuzasidan yaratilgan tadqiqotlar tilimizning boyligini ko'rsatish, filologiyaning yaxlitligini ta'minlash bilan bir qatorda, yetuk tilshunos va adabiyotshunos mutaxassislar tayyorlashga ham xizmat qiladi, deb o'ylaymiz. Yuqoridagi fikrlar asosida yaxlit xulosa qilishimiz mumkinki matn tilshunoslik nuqtai nazaridan barcha lingvistik xususiyatlarni ozida mujassam etgan murakkab tuzilmadir va u tilshunoslikning barcha sohalarining asosiy o'rganish obyektlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xolodovich A. K voprosu o lingvisticheskom metode v poetike // V borbe za marksizm v literaturnoy nauke. - L.: Priboy, 1930.
2. Coseriu E. Thesen zum Thema "Sprache und Dichtung" // - In: Beitrage zur Textlinguistik / Hrsg. W.D. Stempel. -Munchen: Fink, 1971. 11
3. Yo'ldashev M.Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi.Filol.fan.dokt...dis.-Toshkent, 2009.3
4. Galperin I.R. Tekst kak ob'ekt lingvisticheskogo issledovaniya. M., 1981.
5. Karimova R.A. Semantiko strukturnaya organizatsiya teksta(na materiale ustnix spontannix i pismennix tekstov) : Avtoref. diss... d..ra fil. auk. -M.: 1992, s 27.
6. To'xsonov M. Mikromatn va uning kommunikativ yahlitligi // O'zbek tili va adabiyoti, 1990, 5 - son, 66 - 69 - betlar.
7. Tuxsanov M.Mikrotekst i sistema virajeniya ego kogenetnosti v uzbekskoy xudojestvennoy rechi: Avtoref.diss. ...k-ta filol.nauk. -Tashkent, 1987.